

A protestáns etika mintázata a két világháború közötti Magyarország tehetségmentési törekvéseiben

*Vallástörténettel és vallásfilozófiával foglalkozó
neveléstörténészként különösen érdekes számomra
Kattein-Pornói Rita Az Országos Magyar Falusi Tehetségmentés
története (2018) című doktori munkája, amely hazánk
tehetséggondozásának és tehetséggondozásának történetét tárgyalja
a 19. század végétől a 20. század közepéig.*

Bevezetés

Kattein-Pornói Rita doktori értekezése figyelemre méltó részletességgel tér ki a református gimnáziumok tehetséggondozási tevékenységére és az alapvetően katolikus állami vezetés ebből kiinduló kezdeményezéseire egyaránt. E kutatás monográfiaként történő előkészítésének lektoraként azonnal Max Weber *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme* (2018) című műve jut eszembe, és meglátom benne mindazokat a vallásfilozófiai jegyeket, amelyek a katolicizmus hagyományai és a kálvini reformáció etikája közötti eltérésekből adódtak. A szerző ezen vallásfilozófiai, illetve vallásetikai keretek tárgyalása nélkül is pontos képet ad a református gimnáziumok alulról induló törekvései, valamint a feudális hatalmi eszméket még nem teljesen maga mögött hagyó, katolikus beállítottságú állam kezdeményezéseinek eltérő voltáról. Jelen tanulmányomban a szerző beleegyezésével vizsgálom meg az értelmezési keretet tágitó és kiegészítő vallási vonalat. Ennek létjogosultságát adja, hogy a II. világháború előtti évtizedekben a vallás, a vallási eszmerendszerek és tanítások, a hitéleti alapelvek és az etika sokkal mélyebben határozták meg a társadalom működését, mint ezt napjaink valósága mutatja.

Tanulmányomban elemző-összehasonlító módszerrel leginkább e két művet állítom párhuzamba, azaz Emil Maximilian Weber (1864–1920) társadalomfilozófiájának nyomait keresem Kattein-Pornói Rita doktori munkájában. A híres német közgazdász-szociológus pontosan abban a korban élt és dolgozott, amelyről e kutatás szól. Munkásságának retrospektív elemzése egyben saját korának magyarázata, megjelenési mintái pedig Magyarország szoros kapcsolatát tükrözik az akkori német és osztrák kultúrával. Weber művének a L'Harmattan Kiadónál 2018-ban, Ábrahám Zoltán által készített kritikai kiadás alapján készült új fordítását vettem alapul, mert Erdélyi Ágnes a *Filozófiai Szemlé*-ben (Erdélyi, 2020) közzétett írása szerint ez képviseli az eddig megjelentek közül a legújabb és legteljesebb változatot.

A tanulás értéke a munka és a hivatás háttérében

Kiemelt értéket tulajdonított a protestantizmus a tudásnak, mert vallási alapú eszmrendszerében a polgári társadalom a munkát már nem a bűn bibliai büntetéseként, hanem életfeladatként definiálta. Luther Márton 1522-es Biblia-fordításában jelent meg elsőként a „hivatás” (*Beruf, calling*) mint fogalom.

Az alapvető testi szükségletek kiszolgálását kifejező *munka* fogalmán a *hivatás* már messze túl mutat, etikai tartalommal párosult, és az isteni rend megvalósításának részévé emelkedett. Így nagy mértékben a koraujkortól a vallási nevelés és tanítás értelmezési sajátosságaiból fakadtak azok a hitéleti fegyelem gyakorlata révén teremtett lélektani ösztönzők, amelyek megszabták az életvitel irányát, és gondoskodtak arról, hogy az egyén – üdvözülésének reményében – mindig azt kövesse (Berzsenyi, 2024. 142–145.).

A predestináció, azaz a kegyelmi kiválasztás tanának nyomait fellelhetjük az életvitel és az életszemlélet elemi jelenségeiben. A protestantizmuson belül, főleg a kálvinista világszemlélet szerint minden tevékenység csak és kizárólag Isten dicsőségét szolgálhatta, így az a közösségen belül, a társadalomért végzett kötelezettségnek minősült (Weber, 2018. 150.). Kiss Árpád (1907–1979) neveléstudóst, közoktatás-politikust idézi Katteín-Pornói Rita, aki szerint „az egyén a közösségért, a közösség pedig az egyénért van” (Katteín-Pornói, 2018. 30.). Célként tűzte ki Kiss, hogy az állam becsületes embereket neveljen a vezető réteg számára, akik megfelelő tudás birtokában tudnak és akarnak is tenni a nemzetért (Katteín-Pornói, 2018. 30.).

A protestantizmus eszmrendszerében minden hívőnek kötelessége volt önmagát az üdvösségre kiválasztottnak tartani, mert ennek ellenkezője a kellő hit és az egyénben munkálkodó isteni kegyelem bűnös hiányát jelentette volna (Weber, 2018. 91.). A gyermeknevelés vallási elveinek fényében pedig a tanulás jelentette az életszakasznak megfelelő tevékenységet. Tanulni ugyanúgy Isten dicsőségére és az üdvösség elérésének érdekében kellett. A jóság, a *jónak lenni* sem egy ciklikus és megbocsájtásokkal tűzdelt ingadozást jelentett, mint a katolicizmusban, hanem folyamatos és szigorú törekvést a személyes üdvösség megvalósulásának érdekében (Berzsenyi, 2024. 144.). Része volt a protestantizmus vallási elvek alapján megvalósuló nevelésének, amely már korán a gyermekek énjének részévé és szigorú életszemléletévé vált.

A tanulás és tanítás etikai kötelezettsége és a világ rendje

Itt, ezen a ponton ér össze az e világi boldogságnál is fontosabbnak tartott túlvilági hit a tanulási és a munkafegyelemmel, valamint a társadalmi etikával a protestantizmus tanításában. Nem volt bűn a szegénység. Viszont a beletörődést, a lehetőségek elmulasztását, ki nem használását lustaságként értékelték, és egyértelműen a bűnös hanyagsággal, a tékozlással tették egyenértékűvé (Weber, 2018. 89.).

„Isten annak segít, aki önmagán segít. [...] a kálvinista [...] maga „teremti” az üdvözült boldogságát. [...] ez a teremtés azonban nem jelentheti érdemnek számító egyes teljesítmények valamiféle fokozatos felhalmozását (mint a katolicizmusban); ez a teremtés nem más, mint a minden pillanatban a kiválasztottság és az elvesztettség alternatívájával szembesülő szisztematikus önkontroll.” (Weber, 2018. 96.)

Ennek okán az egyén és az etika közötti hasadás, illetve bűnös meghasonlás nem jött létre, ez valójában a protestáns etika hivatás (*calling, Beruf*.) fogalmának sajátossága. Teológusaik szerint a mindenkire kiszabott isteni rendben végzett hivatásmunka szüntelen

gyakorlata üzhette el a kétséget és adhatta meg a kegyelmi állapot biztos tudatát (Weber, 2018. 96.) A hatékony hit (*fides efficax*) és a hatékony üdvösségre hívás (*effectual calling*) szigorú és puritán formában legitimálta az isteni rendet, fenntartotta a társadalmi és hivatásetikát, de ennek következményeként megalapozta a polgári társadalom munkán és tudáson alapuló értékrendjét is (Weber, 2018. 95.).

Harsányi István (1908–2002), a sárospataki tehetségmentést megszervező református pedagógus véleménye szerint 1920 és 1944 között, a Horthy-rendszerben a nemzet erősödését szavató kiválasztási rendszer egészséges működésének egyik legnagyobb akadálya a vezető réteg kasztszerűsége volt. Ez az elitista szemléletmód, mely végigkísérte a Horthy-korszak egészét, teremtette meg a Szekfü Gyula (1883–1955) történész és publicista által csak neobarokk jelzővel illetett társadalmat (Kattein-Pornói, 2018. 31–32.).

Klebelsberg Kuno (1875–1932) magyar jogász, országgyűlési képviselő és művelődéspolitikus a Magyar Királyság vallás- és közoktatásügyi minisztereként 1922–1931 között töltötte be hivatalát. A tehetségkutatás és tehetséggondozás szempontjából egyik legfontosabb rendelete az 1926. évi VII. törvénycikk, mely a „mezőgazdasági népesség érdekeit szolgáló népiskolák létesítéséről és fenntartásáról” szövegezt, mert ez alapozta meg az Országos Magyar Falusi Tehetségmentést (Kattein-Pornói, 2018. 34.).

„A népiskolai építkezések lehetőséget kínáltak a néptömegek számára, hogy legalább a legelemibb tudást megszerezzék az iskolákban. Az analfabétizmus teljes felszámolásához vezető út egyik legfontosabb mérföldköve volt ez a törvény, hiszen 1931-ig felépült 5784 tanterem és 2778 tanítói lakás, így megadta az elemi készségek elsajátításának lehetőségét az alföldi és tanyai lakosság gyermekeinek.” (Kattein-Pornói, 2018. 35.)

A cselekedetek általi megszentelődés, a *Werkheiligkeit* hívta életre a mai gyakorlatias munkaszemléletet és alapozta meg a munka társadalmi kötelességének etikai szintjét. Amely gyakorlati értelemben rendezett és rendszerré emelt cselekvésszentséget, azaz módszeresen racionalizált etikai életvitelt követelt meg. Ez a gyermeknevelésben és a gyermekek világában a megfelelést, a jónak levést és a tanulást mint aktuális életfeladatot – a cselekvésszentség életkornak megfelelő szintjét – jelentette, és ezt is követelték meg tőlük (Weber, 2018. 98–109.).

Kattein-Pornói ezzel egybecsengően említi Cser János elgondolását, aki szerint a nemzet csak akkor tarthat lépést a többi nép fejlődésével, ha a gazdaság mellett a szociális gondoskodás ügyét is szolgálja. Tehát egyidejűleg szükséges nemcsak a szellemi, hanem az erkölcsi színvonal növelését is elérni. Oka ennek, hogy a szociális helyzet jelentős összefüggést mutat egy ország mindenkori gazdasági helyzetével is. A tehetség kialakulásánál pedig figyelembe kell venni a társadalom, a gazdaság és a kultúra befolyásoló tényezőit, amelyek között ott szerepel a vallás mint intézmény és a hit mint az egyén belső irányultsága is (Kattein-Pornói, 2018. 93–94.).

A hit és a tudás viszonya a vallásfilozófiában

A kinyilatkoztatás belső fénye, a hit és az értelem szoros kapcsolata vezeti el az egyént az igazi megértésre, majd élethivatása révén az üdvösségre. Elfogadva szívvel és felérve ésszel összekapcsolódott tehát a belátás síkján a hit és a tudás. Fényük közös utat világít be az egyén és a társadalom javára, valamint nem utolsósorban Isten dicsőségére (Weber, 2018. 141.). Bár még nem fogalmazódott meg a mai értelmében, de megjelent az „idő pénz” gondolata. Hiszen „csakis a cselekvés szolgálja az Isten dicsőségének gyarapítását, az idő elvesztegetése minden bűnök közül a legsúlyosabb” (Weber, 2018. 150.).

Munkának minősült ezzel a szellemi munka is, a tudás mint elméleti ismeret megtalálta helyét és elismertségét az etika rendjében. A hivatássá emelt munka elsajátításán túl az egyén feladata volt ennek minden szegmensét megismerni, önmagát Isten dicsőségére és a társadalom nagyobb javára fejleszteni (Weber, 2018. 145–150.).

Imre Sándor (1877–1945) pedagógusra és művelődéspolitikusra hivatkozva írja Kattein-Pornói Rita, hogy a tehetség, bár értelmi minőség, azonban nem lehet teljes értékű az erkölcsi elemek meghatározó ereje nélkül. Azaz nem elég tanítani, fejleszteni a gyermekeket, hanem az hagyományosan vallási alapokon nyugvó, de alapvető és nagyon meghatározó etikai parancsok belső szabályzóit is el kell sajátítaniuk. Ilyenek a pontosság, a szorgalom, a felelősség, a szociális érzék és hasonló más attitűdök, amelyek optimális esetben a felelős és a tehetséges ember jellemző tulajdonságai is egyben. Ezek hiányában a tehetség is könnyen tévútra kerülhet, „s a könnyelműség és felületesség csapdájába esve erkölcsi minőség híján a társadalom számára inkább veszedelmet, sem, mint segítséget jelent” (Kattein-Pornói, 2018. 92.).

Max Weber szerint is bűn volt a lustaság, az elhanyagolt idő, a test kényeztetése és minden, ami nem Isten dicsőségét szolgálta. A sport is csak a jobb fizikai erőnlét és az állóképesség növelésének tükrében nyerhetett értelmet, mert csupán a hivatás gyakorlása, a vallási életben való részvétel és az elengedhetetlenül szükséges pihenés között lehetett az életidő a megfelelő és elvárt etikai normák szerint megosztani (Weber, 2018. 150–151.).

„Isten a cselekvés számára tart életben bennünket és tevékenységeinket: a munka a képesség megnyilvánulása és természetes célja [...] A cselekvés szolgálja a legjobban Istent s fejezi ki a legnagyobb tiszteletet iránta [...] A közjólét vagy a sokak java a saját jólétünk elé helyezendő.” (Weber, 2018. 150.)

A hivatásgyakorlás fogalomkörébe és gyakorlatába tartozott az Istennek tetsző családi élet, a gyermekek nevelése és tanítása, bármiféle tudásátadás, valamint a tudásszerzés, azaz tanulás. Ennek fényében az évszázadok során magasra értékelődött a tanítói, tanári hivatás és ezzel együtt maga a tanulás is (Pornói, 2016). Megengedettek csak olyan világi olvasmányok voltak, amelyek az összetett erkölcsi fegyelem jegyében a társadalmi, gazdasági, politikai és szakmai információkat, újdonságokat hordozták. Ennek révén a tanulási folyamatok összefonódtak az elméleti és gyakorlati ismeretek élethosszig tartó megszerzésével és a vonzatos tudástartalmak elsajátításával. A tehetség, amely a középkorban szinte egyáltalán nem számított értéknek (Berzsenyi, 2024. 72–73.), a protestantizmus hatására mára a német *Begabung*, adomány szóval fejeződik ki, és szintén az isteni gondviselés jelenlétére utal. Ennek ajándéka, bár az egyénben nyilvánul meg, de a közösséget illeti, és része Isten művének. Tehát olyan érték, kincs, ajándék, amely felemeli annak hordozóját és kiaknázóját, azaz a tehetséget és a tehetségmentőt egyaránt. Mindez nem lehet az ember egyéni érdeme, hanem csakis életfeladataként értelmezhető (Kattein-Pornói, 2023).

Visszaszűkítve a sárospataki kollégiumra és a protestáns etikára: tudjuk, hogy a szegény sorsú tehetségek ügyét már a kezdetektől felkarolta a református egyház. Ily módon minden vidéki tanító, tanár vagy igazgató maga is tehetséggutató volt, az oktatási intézmények pedig egy-egy tehetségmentő központként is működtek. Viszont nem segítette a sárospataki kollégiumot az alapvetően katolikus hagyományokon nyugvó államideológia, és az sem, hogy történeti szempontból Zemplén megye a katolikus Habsburg-ház elleni mozgalom központja volt (Pornói, 2015). Diákjainak jelentős része a népből származott. E szemléletmódot demokratikus szellemnek is nevezhetnénk, azonban egyértelműen visszavezethető az ekkor már fél évezredes protestáns etika társadalmi felelősségvállalására, amelyet már gyermekkorban értékmérőként adott át diákjainak (Kattein-Pornói, 2018. 95–96.).

Harsányi István, aki – mint már fentebb szó volt róla – tanárként e kezdeményezés élére állt, 1908. január 20-án Sárospatakon született. Szülei sok szálon kötődtek a kálvini protestantizmushoz, amely jelentősen meghatározta Harsányi életpályáját. Édesapja a helyi református gimnáziumban és a teológián végezte tanulmányait, majd élete végéig ezen intézmények tanáraként dolgozott. Ő maga pedig egyetemi évei alatt ösztöndíjat nyert az európai reformáció genfi központjába (Kattein-Pornói, 2018. 97–98.). Kattein-Pornói idézi még a sárospataki kollégium egykori igazgatójának, Novák Sándornak 1934-es gondolatait, és azt írja, hogy „A protestantizmusnak a magyar jövő kialakításában továbbra is pótolhatatlan hivatása van.” (Kattein-Pornói, 2018. 100–101.).

Elfogadott etikai normává vált az előrelépés, a fejlődés, a tudás és készségek, a tehetség gyarapításából származó szellemi értékek többletté emelése. Ugyanakkor a bűnnek minősült e képességek és készségek eltékozlása, az ezekből adódó lehetőségek ki nem használása, mert mindezt a cselekvésszentség, a *Werkheiligkeit* szintjén ellenszegülés-ként értelmezték az isteni renddel szemben. Az életszentség fejlődésével a hivatástudat elmélyülésével és a hitben gyökerező társadalmi felelősség erősödésével mintává és példaképpé vált a hivatásra tanítás, a tudásátadás, mert az etika magasabb szintjére emelte gyakorlóját (Weber, 2018. 159–160.).

A tehetségek Istent orszagát és az emberi társadalmat szolgálják

„Ha Isten olyan utat mutat nektek, amelyen az Ő törvényeivel összhangban több hasznot szerezhettek, mint más utat követve, anélkül, hogy rosszat tennétek saját lelketeknek vagy bárki másnak, és mégsem ezt követitek, hanem a kevesebb nyereséget hozó utat választjátok, akkora benneteket szólító hivatás egyik célját semmisítitek meg. Azt fejezitek ki ezzel, hogy nem vagytok hajlandók Isten intézője [*steward*] lenni, nem vagytok hajlandók elfogadni az Ő abból a célból nektek szánt ajándékait, hogy amikor kéri, képesek legyetek használni őket. Istenért szabad fáradságosan dolgoznotok, hogy meggazdagodjatok, de a húst és a bűnt nem.” (idézi Weber, 2018. 159. a következők szerint: Baxter Christian Directory, I/10. 9 [I/378.]

Ez a fajta tanuláshoz való hozzáállás alapjává lett a mai iskolai képzések mintájának, hiszen már nem csak csinálni, hanem megérteni, elhivatottan törekedni, fejlődni és végül példaképpé lenni is szükségessé vált a polgári világ szakmai hivatásértelmezésének rendjében (Weber, 2018. 159.).

„[...] a református egyház szegény tehetségeket támogató munkája történelmi hagyománnyal bírt. Azonban voltak bizonyos időszakok, mikor e munka kivételes fontosságúvá vált. Ilyen korszaknak tekinthető a számtalan problémával terhelt két világháború közötti éra.” (Kattein-Pornói, 2018. 126.)

Kezdetben Magyarország területén csak a református egyház fenntartása alatt működő néhány gimnáziumban (Sárospatak, Hódmezővásárhely, Miskolc, Szeghalom, Nagykőrös) folyt a szegény sorból származó, de tehetséges gyermekek mentése. Anyagi forrásait kizárólag egyházi pénzből, a hívek hozzájárulásaiból, adományokból és egyéb alternatív forrásokból finanszírozták (Kattein-Pornói, 2022). Az állami program a magyar királyi vallás- és közoktatásügyi miniszter 1941. évi 57.436. számú, a tehetséges falusi szegény tanulók gimnáziumi iskoláztatásának előmozdítására szolgáló járulékok megállapításáról szóló rendeletével vette kezdetét (Kattein-Pornói, 2018. 127.). Tehát a katolikus államvezetés adoptálva és országos szintre emelve átvette a protestáns gyakorlatot. A II. világháború előtti jobboldali, és a feudális társadalom maradványait még nem

igazán maga mögött hagyó Magyarországon, Horthy Miklós (1868–1957) kormányzóságának (1920–1944) huszadik évében jelentős alapítványt hoztak létre a tehetséges, de szegény gyermekek oktatásáért (Kattein-Pornói, 2018. 129.).

Érdemes feltenni néhány kérdést az állami és az egyházi tehetségmentésben gyökerező különbségek kapcsán: Miért volt a református egyház berkein belül létrejött tehetségmentő tevékenység hatékonyabbnak tekinthető?

„Az állami program mintájául szolgáló sárospataki munka egy alulról szerveződő vallási alapon álló tevékenység volt. Vagyis a szegényebb gyermekek támogatása a hit vezérelte humánus szemléleten alapult, mely összekapcsolódott a hívek hathatós támogatásával.” (Kattein-Pornói, 2018. 190.)

Valamint gyakorlati megvalósulását és sikerességét egy-egy karizmatikus személyiség tekintette életfeladatának.

Továbbá arra a megállapításra jutott Kattein-Pornói, hogy a klebelsbergi törekvések a tudatos elitképzés, és az ehhez kapcsolódó intézményrendszerek létrehozásában játszottak óriási szerepet. Ezzel szemben nem érezték magukénak a szegény rétegek művelődési viszonyainak számottevő és mindenre kiható javítását. Vitathatatlan azonban, hogy Klebelsberg az általa megvalósított tanyai népiskola-építési programnak köszönhetően e réteg művelődési esélyeit jelentősen növelte (Kattein-Pornói, 2018. 194.).

A vezető réteg, vagyis az úri társadalom célja maga az uralkodás volt, így csak azoknak a kezébe akart hatalmat adni, akik azonos elveket és hitet vallottak, illetve azt időközben magukévá tették. Egyenes következménye volt tehát az a társadalmi jelenség, amely miatt a különböző hivatalokban szinte csak protekció segítségével lehetett elhelyezkedni (Kattein-Pornói, 2018. 195.).

Kitekintés a tradicionális katolikus gondolkodásra a szegény sorsú tehetségekről

A hagyományos katolikus szempontnak e tanulmányban csak röviden szeretnék teret adni, azonban legalább az alapvető magyarázat szintjén hiányát érzem bemutatásának. Legfontosabb és legpontosabb képet a tárgyalt korszak két nagy pápai enciklikájából kaphatunk. Ezek azok a dokumentumok, amelyeket az egyház legmagasabb tanítóhivatala, azaz a mindenkor római pápa adhat csak ki. Tartalmuk olyan írásbeli döntések, amelyek által a pápa az egész Egyházra vonatkozó pontifikátusi hatalmát gyakorolja (Bánk, 1982).

1891. május 15-én történeti jelentőségű lépésnek számított XIII. Leo pápa (1878–1903), polgári nevén Gioacchino Pecci (1878–1903) *Rerum novarum* kezdetű enciklikája. A szentszék történetében először jelent meg szociális körlevél, pontosabban hivatalos egyházi állásfoglalás a munkáskérdésről. Az ebben leírt gondolatok hűen tükrözik a századforduló katolikus irányultságú társadalmi vezető rétegeinek álláspontját és nézeteit az alapvetően szegény néprétegekről.

A pápai vélemény szerint az egyháznak is állást kell foglalnia és buzdítania a legszegényebb sorsú embereken való segítség megindítását és átalakítását, mert az állami intézmények már – meglátása szerint – nem a vallási normák szerint intézik a sorsukat (XIII. Leó, 30.).

Több mint egy évszázad távlatából visszatekintve érdekes és sok mindent megmagyaráz a pápai nézőpont:

„Bízvást és teljes joggal bocsátkozunk éppen Mi e kérdés tárgyalásába, mivel olyan problémáról van szó, melyből a vallás és az Egyház segítsége nélkül nincs alkalmas kiút. [...] azt azonban habozás nélkül kimondjuk, hogy minden emberi kísérlet

hiábavaló lesz, ha az Egyházat mellőzik. [...] az Egyház az, amely nem csak az egyes emberek elméjét törekszik kiművelni, hanem törvényei által igyekszik szabályozni életüket és értékrendjüket is;” (XIII. Leó, 35.)

Megemlíti a munkának, pontosabban a fizikai munkának a protestantizmus vallásfilozófiai elveitől erősen eltérő büntetés-jellegét is:

„Ami a testi munkát illeti, attól az ember még a paradicsomi állapotban sem mentesült volna, csakhogy amit akkor az akarat szabadon, a lélek gyönyörűségére kívánt volna, azt most a szükség kényszeríti ránk terhes kötelességként a bűn büntetéséül. 'A föld átkozott lesz miattad. Fáradtsággal szerzed meg rajta táplálékodat életed minden napján' (Ter 3,17-18). Hasonlóképpen az egyéb földi bajoknak sem lesz soha végük, mert a bajok a bűn kemény és nehéz következményei, s mint ilyeneket kell túrnunk őket, és ez az embert szükségképpen élete végéig elkíséri.” (XIII. Leó, 35.)

Fontos gondolata az ekkor még mindent átható arisztokratikus, Istentől rendelt uralom elve. A hatalom Istentől származik, ennek révén egyfajta részesedés az isteni hatalomból, ezért annak mintájára, atyai gondoskodással kell gyakorolni (XIII. Leó, 43.). Ez a szellemiség megjelenik az állami tehetségmentési törekvések háttérében, de az atyai gondoskodás nem az egyént, hanem a rendszer fennmaradása érdekében egy lehetőséget emel fel. Ha még a mai gyermekvédelemhez képest csak kezdetleges formában is, de már felszólít a gyermekek védelmére és tanításuk fontosságára:

„éppen a gyermekeknél nagyon kell vigyázni, hogy addig ne állítsák őket munkába, amíg testük, szellemi és lelki képességeik eléggé ki nem fejlődtek. A gyermekkorban zöldellő hajtásokként sarjadozó erőket a korai igénybevétel elsorvasztja, s ekkor minden tanítás és nevelés kárba vész.” (XIII. Leó, 46.)

XI. Pius pápa *Quadragesimo Anno* című enciklikájában 1931-ben már négy évtized távlatából magyarázza, értelmezi, hatáselemzi és továbbgondolja a *Rerum Novarum* tanítását. Új álláspontot és ezzel együtt egy teljesen megváltozott, újító nézetet majd csak a II. Vatikáni Zsinat tanítása (1962–1965) fog tudni lassan beemelni a Katolikus Egyházba (Cserhádi és Fábán, 1971).

A nem keresztény felekezetekhez tartozó tehetségek, azaz a zsidó értelmiség sorsának alakulása a Horthy-korszakban

Összehasonlító elemzésem mindkét forrása tárgyalja, Max Weber is, és Katteín-Pornói Rita is, a zsidóságot, a zsidóság hozzáállását a tanuláshoz és a munkához. Ennek okán én is szükségét érezve egy rövid bekezdésben, ez úton a teljesség igénye nélkül nyúlok hozzá e problémához, leginkább azzal indokolva e fejezetemet, hogy a korszak valóban nem tárgyalható reálisan a zsidóság részvételi lehetőségeinek említése nélkül. Köszönettel használom fel ennek további alátámasztására azt a lektori gondolatot, hogy: a zsidó származásuk korlátozása a felsőoktatásban és az állami hivatalviselésben nem vezethető le közvetlenül a keresztyéni értékekből, hanem ezek szinte egyértelműen reálpolitikai okokból kerültek előtérbe. A foganatosított intézkedések nem jártak a hivatalosan várt eredménnyel, azonban később, a pángermán (1920), majd a nemzetiszocialista (1933) eszmék elterjedése és a gazdasági világválság (1929–1933) kölcsönhatása révén kialakult gazdaságpolitikai helyzetben hivatalossá tették a fokozódó antiszemitizmust, és táptalajt adtak elterjedésének. Mindez alig egy évtized alatt a holokauszthoz vezetett.

Weber szerint a protestantizmus átvette a zsidó etikából a polgári vállalkozás és a racinális munkaszervezés ethoszát, amelynek elvi vonásai mutatnak rokonságot a talmudi zsidóság puritán erkölcsiségével. Az a gondolat, hogy a siker Isten áldásának jele, nem idegen a zsidóságtól sem (Weber, 2018. 164–165.).

Magyarországon az 1920 utáni időszakban társadalmi feszültséget okozott a szellemi munkát végzők aránytalanul magas száma, ami a korszakban fellángoló antiszemitizmus egyik okaként is megjelölhető. Míg a zsidó származásúak és vallásúak között nőtt a mérnökök, orvosok és egyéb értelmiségiek aránya, addig az állami – a dualizmus kori munkamegosztásnak köszönhetően elsődlegesen keresztény, főleg katolikus – tisztviselő réteg komoly leépítéseknek esett áldozatul, és anyagilag is ellehetetlenült. E középréteg problémáját a Teleki-kormány az 1920. XXV. törvénnyel próbálta enyhíteni, amely a „numerus clausus”, azaz a zárt szám törvénye néven híresült el. Ennek értelmében az egyetemre, főiskolákra felvett tanulók számát oly módon akarták korlátozni, hogy a „népfajokhoz és nemzetiségekhez tartozó ifjak arányszáma a hallgatók közt elérje a különböző népfajok és nemzetiségek országos arányszámát” (Kattein-Pornói, 2018. 195–196.). Számos publicisztikában ezt szociálpolitikai döntésként próbálták magyarázni, és arra hivatkoztak, hogy ezzel csak az agrárnépesség gyermekeinek kívánták biztosítani a lehetőséget magasabb szintű tanulmányok elvégzéséhez. Azonban ez az érvelés már a kezdeti szakaszban sem állta meg a helyét, hiszen 1920 után sem következett be érdemi változás az agrárnépesség gyermekeinek magasabb iskolákba történő beiratkozásával kapcsolatosan. Míg 1914-ben az agrárnépesség többségét kitevő mezőgazdasági munkások az egyetemisták 0,6%-át tették ki, ez a szám 1930-ra, a zsidókvóta bevezetése után sem változott számottevően. Ugyanez érvényes a falusi birtokosok gyermekei esetében is (Kattein-Pornói, 2018. 195–196.).

Az első világháborúig a felekezeti csoportok írni-olvasni tudása szoros összefüggésben állt a regionális és településtípusonkénti elhelyezkedésükkel és gyakorolt vallásukkal is (Kattein-Pornói, 2018. 197.). Hiszen eltérő hitéleti képzéseket valósítottak meg a gyermekek számára a katolikus, a protestáns és a zsidó felekezetek. Mindez még egy további módon is megosztotta, szegregálta a társadalmat.

Összegzés

Előadásaim, óráim, publikációim rendszeresen visszatérő vezérgondolata, hogy a vallási szálak minden társadalmi jelenségben tetten érhetők. Természetesen nem kívánható meg a szellemtudományok minden kutatójától, hogy teológiai és vallástudományi ismeretek mentén is tudja elemezni a kutatott kort és problémát. Azonban néha érdemes meghallani Marc Depaepe, a leuveni egyetem rektorának véleményét is, amely szerint az általános társadalom- és kultúrtörténészek elszalasztják annak a lehetőségét, hogy szakmai kiegészítéseikkel, újfajta problémafelvetéseikkel és más irányú megközelítéseikkel hozzájáruljanak a neveléstörténeti kutatásokhoz. Tanulmányom sajátos látásmódjával, a vallásfilozófia szemszögéből szeretne hozzájárulni Kattein-Pornói Rita hiánypótló kutatásának összetettebb megértéséhez. Olyan részleteket, elemeket és szakirodalmakat beemelve, melyek eddig kívül estek a szerző vizsgálódásainak hatósugarán (Depaepe, 2013. 10.).

Jelen esetben az általam eszközölt kiegészítés a kezdeti hazai tehetséggondozás és tehetségmentés olyan összetett háttértartalmait vizsgálja, amelyek bizonyos kérdések megválaszolásában segítséget nyújthatnak a kutatónak.

Ilyen az analfabetizmus kérdése, a gyermekek tanulási hajlandóságának, azaz a tanulóhoz való hozzáállásának kérdése is. Egy olyan közegeből, ahol érték a tanulás és a tudás, ahol természetes – ha csak a napi bibliai szövegrészek szintjén – a napi olvasás; ahol a szülő szegénysége ellenére is elfogadó és támogató közeget biztosít gyermeke

tanulmányaihoz, és készséggel elfogadja ebben Isten rendelését, ott sokkal könnyebb dolga van a segítő szándékú pedagógusnak. Mert illeszteni tudja a gyermek tehetségét, a megsegítés lehetőségét a közösség támogatásával és az etikai normák, a hitfegyelem társadalmi tanításaival. Nem lehetetlent vár el, hanem lehetőséget teremt, nem kiszakít, hanem beilleszt, és ő maga sem egy távoli idegen, hanem valaki, aki a közösség része. A gyermekek is könnyebben integrálódtak a protestáns puritanizmus jól ismert rendszerébe, és nem büntetésnek, hanem ajándéknak élték meg az isteni segítséget. Tehát egy mégoly nagy váltásnak is megvoltak a gyermekek lelke számára kapaszkodót nyújtó ismerős jegyei és lelki tartalmai.

Az állami tehetségmentés – Kattein-Pornói Rita kutatásából egyértelműen kiderül – próbált összhangot teremteni a gyermek otthoni környezete és az oktatási intézmény adottságai között, azonban mindent a költségek oldaláról tekintett, és az önfeladót, engedelmes alkalmazkodást várta el. Segítése szinte az anyagi támogatásban ki is merült, elvárásait nem illesztették a gyermekek adottságaihoz. Nem személyszinten, Isten rájuk bízott teremtményeként és életfeladatként tekintettek rájuk, hanem eszközként egy csak kevesek számára megérthető és átlátható cél biztosításához. Az állami rendszerből hiányoztak a nagy pedagógus egyéniségek, az érthető célok, valamint a lelki megközelítés. Még akkor is, ha a protestáns puritanizmus az egyént alárendelte a közösségnek, a kor szintjén és szokásai szerint, de vitathatatlanul foglalkozott a lelki fejlődés szükségleteivel.

Ha valakinek – mint ezeknek a tehetségmentett szegény sorsú gyermekeknek az idegen intézmények kollégiumaiban – nincs semmije és senkije, csak a hite, amibe kapaszkodni tud, akkor nem lebecsülendő ennek ereje a kitartásban, a helytállásban és az etikai normák ezer szálú szövetségének útvesztői között való helyes tájékozódásban.

Míg az alulról szerveződő református gimnáziumok hitükből fakadóan az egyént akarták felemelni a közösség javára, addig az állami tehetségmentés a közösséget akarta megmenteni az egyének felemelése által. Más volt a súlypont, a megközelítés, és ezzel más volt maga a kezelés és a bánásmód is. Nem mindegy, hogy egy nevelési és oktatási programnak célja vagy alanya a gyermek.

Berzsenyi Emese

Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem
Gazdaság és Társadalomtudományi Kar Műszaki Pedagógia Tanszék

Irodalomjegyzék

XI. Pius pápa (1931). *Quadragesimo Anno*. Vatikán. Magyar nyelven: Dér Katalin fordítása, <https://tarsadalomformalas.kife.hu/xi-pius-papa-quadragesimo-anno/>

XII. Leó pápa (1891). *Rerum Novarum*. Vatikán. Magyar nyelven: Dér Katalin fordítása, <https://regi.katolikus.hu/konyvtar.php?h=125>

Bánk, J. (1982). A pápai enciklikák és jelentőségük. *Vigilia*, 47(8), 593–595. https://epa.oszk.hu/02900/02970/00504/pdf/EPA02970_vigilia_1982_08_593-595.pdf

Berzsenyi, E. (2024). *Bűnös vagy ártatlan – Az európai középkor fogyatékoságtörténete*. Eötvös József Kiadó.

Cserháti, J. & Fábián, Á. (1975, szerk.). *A II. Vatikáni Zsinat tanítása*. Szent István Társulat.

Depaepe, M. (2013). Több mint az amnézia ellenszere... Historiográfiái, elméleti és módszertani reflexiók a nevelés történetére vonatkozóan. In Hegedűs, J., Németh, A. & Szabó, Z. A. (szerk.), *Pedagógiai historiográfia. Új elméleti megközelítések, metodológiai eljárások*. ELTE Eötvös Kiadó. 9–29. https://dtk.tan.konyvtar.hu/xmlui/bitstream/handle/123456789/5681/Historiografia_Nyomda.pdf?sequence=1

Erdélyi, Á. (2020). Weber magyarul(?). *Magyar Filozófiai Szemle*, 64(3), 216–228. <https://filozofiai-szemle.net/wp-content/uploads/2021/02/Erd%C3%A9lyi-%C3%81gnes-Weber-magyarul-.pdf>

Kattein-Pornói, R. (2023). Halhatatlanság az élők között: egy élet a tehetséggondozás szolgálatában. *Sárospataki Füzetek*, 27(3), 29–46.

Kattein-Pornói, R. (2022). Az empiria alapú tehetséggutató megjelenése hazánkban a 20. század első harmadában. *Opus Et Educatio: Munka És Nevelés*, 9(1), 28–39. DOI: [10.3311/ope.495](https://doi.org/10.3311/ope.495)

Kattein-Pornói, R. (2018). Az Országos Magyar Falusi Tehetségmentés története. *PhD-értekezés*. Debreceni Egyetem, Humán Tudományok Doktori Iskola, Nevelés- és Művelődéstudományi Doktori Program. <https://dea.lib.unideb.hu/server/api/core/bitstreams/65d7df1c-96b2-4e14-a0e7-5c9c88c8f916/content>

Pornói, R. (2016). Harsányi István, a népi tehetségek pataki gyámolítója. In Bartha, Á., Paár, Á. & Péterfi, G. (szerk.), *Népi blog: Az elmúlt évek írásai (2014–2016)*. L'Harmattan Kiadó. 268–272.

Pornói, R. (2015). Harsányi István tehetség-kiválasztási módszerének tudományos háttere. In Tóth, Z. (szerk.), *Új kutatások a neveléstudományokban 2014: Oktatás és nevelés – Gyakorlat és tudomány*. MTA Pedagógiai Tudományos Bizottság. 173–182.

Weber, M. (2018). *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*. L'Harmattan Kiadó. <https://dtk.tankonyvtar.hu/xmlui/handle/123456789/2899>

Absztrakt

A tanulmány Kattein-Pornói Rita *Az Országos Magyar Falusi Tehetségmentés története* című doktori értekezésének és Max Weber *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme* című művének összehasonlító elemzéseként a két világháború közötti magyarországi tehetségmentés vallásfilozófiai és etikai alapjait kutatja. Kattein-Pornói a neveléstörténeti részt figyelemre méltó részletességgel és gondossággal tárgyalja, különös tekintettel a református gimnáziumok és az állami tehetséggondozási kezdeményezések közötti különbségekre. Így ennek tárgyalásába jelen tanulmányom már nem mélyed el, pusztán kiegészítő vallásfilozófiai összevetésként, kiegészítésként arra igyekszik fókuszálni, miként hatott a reformáció munkáról és tanulásról alkotott felfogása a hazai tehetségmentési gyakorlatra. A református iskolák alulról jövő kezdeményezései a „Werkheiligkeit” – a cselekvésszentség – szellemében formálták a gyermekek életszemléletét, hangsúlyozva a tanulás, a munka és a társadalmi felelősség erkölcsi kötelességét. Az állami programok ezzel szemben inkább rendszerfenntartó szerepet töltek be, háttérbe szorítva a gyermek lelki és erkölcsi fejlődést. A vallási háttér, különösen a protestáns puritanizmus, jelentős szerepet játszott abban, hogy a tehetséggondozás nem csupán oktatási, hanem társadalometikai kérdéssé válhatott. Tanulmányom rávilágít arra, miként ágyazódtak be mélyen a vallási eszmerendszerek a korabeli nevelési gyakorlatokba, és közvetítettek máig ható értékeket a magyar tehetséggondozás történetében.

Kulcsszavak: protestáns etika, tehetséggondozás, tehetségmentés, vallás és oktatás kapcsolata